

Frolík, Jan

**Chrudim - raně středověké centrum jižní části východních Čech :
(archeologie a 950. výročí první písemné zmínky)**

Archaeologia historica. 2006, vol. 31, iss. [1], pp. 7-19

ISBN 80-7275-061-5

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140652>

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

A.

RANĚ STŘEDOVĚKÁ CENTRA,
JEJICH PODOBA A VÝVOJ

Chrudim – raně středověké centrum jižní části východních Čech

(Archeologie a 950. výročí první písemné zmínky)

JAN FROLÍK

V roce 2005 si Chrudim připomněla výročí nejstarší nesporné písemné zmínky, která je spojena s úmrtím knížete Břetislava I. dne 10. ledna 1055 při vojenském tažení do Uher, a kterou zaznamenal kronikář Kosmas (Kosmova kronika II, 13). Před smrtí měl kníže Břetislav vyhlásit stařešinský nástupnický řád, který ovlivnil dění v českém státě na dalších asi sto padesát let. Přes tuto významnou událost zůstávají písemné zprávy o Chrudimi až do pokročilého 14. století mezerovité a neposkytují dostatečný základ pro rekonstrukci podoby a vývoje této lokality. Nezastupitelnou roli proto sehrává archeologie, která výrazněji vstoupila do chrudimských ulic na počátku 80. let minulého století. Předkládaný text se pokouší stručně shrnout dosavadní výsledky, ukázat, čím archeologie přispěla k poznání zejména raně středověkého období, ale také naznačit, kde jsou nejvýraznější mezery, a na co by se mělo další bádání soustředit.

Počátek intenzivního archeologického zájmu o Chrudim můžeme vztáhnout k roku 1982 a tehdejší rekonstrukci inženýrských sítí v městském jádru. Vlastní počátky archeologie v Chrudimi jsou však mnohem starší a vykazují pozoruhodnou tradici. Od roku 1856 se sledování tehdejších přestaveb v městském jádru věnoval Mořic Lüssner, působící zde jako státní úředník (Thein 1976). Zaznamenal a zachránil nálezy získané zejména při stavbě tehdejšího krajského soudu na Všehrdově náměstí (čp. 46/I, dnes budova Policie ČR), v okolí kostela. P. Marie na Resslerově náměstí a při výstavbě gymnázia na Školním náměstí (čp. 6/II). Dodnes důležité jsou i poznatky o nálezech v okolí kostela sv. Kříže v podměstí, kde mohl zachytit ještě téměř nenarušenou terénní situaci. Část Lüssnerových nálezů se dochovala muzejních sbírkách (zejména v Národním muzeu a Regionálním muzeu v Chrudimi), informace o nálezových situacích poskytují kromě jednotlivých publikovaných článků (Lüssner 1857a, 1857b, 1858, 1858–9, 1860, 1860–1, 1864–5, 1868) také pečlivě vedené nálezové deníky (Lüssner 1865–75). Ve stejné době působil v Chrudimi také architekt František Schmoranz, který zaznamenal množství nálezů a pozorování z okolí jím regotizovaného kostela N. P. Marie (Schmoranz 1873, 1877). Ač dnes shovívavě hledíme na interpretaci odhalených situací poplatnou dobovému romantickému paradigmatu, je nutné konstatovat, že terénní pozorování obou autorů jsou tam, kde je můžeme verifikovat, přesná.

Od 70. let 19. století nepůsobil v Chrudimi nikdo, kdo by systematicky zaznamenával nebo shromažďoval poznatky archeologické povahy. Některé nálezy se dostaly do muzea fungujícího od roku 1865, část byla zachycena publikačně (Poslt 1900, Florián 1914, Domečka 1929). Situace se výrazněji nezměnila ani po roce 1945 (Rataj 1952, Kytlicová 1956, Nechvátal 1967), větší pozornost se soustřeďovala na převahou pravěká naleziště v okolí města (srovnej katalog archeologické sbírky Regionálního muzea v Chrudimi–Frolík 1981).

Archeologické poznatky se také staly součástí historických (Chytil 1900, Lábler 1900), numismatických (Petřtýl–Šebek 1970) či vlastivědných (Adámek 1922, Klaus–Florián–Kudrna 1926, Pochobradský 1922–29) prací o chrudimské minulosti, komplexně však využity nebyly a Chrudim také minulo vypracování monografie, věnované dějinám města, časté zejména ve 2. polovině 19. století (dílní řešení představuje Vacek 1938).

Spíše náhodná souhra okolností způsobila, že od roku 1982 byly sledovány všechny důležité terénní zásahy a stavby v městském jádru a nejbližším zázemí. Připomeňme nej důležitější z nich. V letech 1982–4 byla sledována rekonstrukce kanalizace a vodovodu

v městském centru, na Resslerově náměstí a Školním náměstí, které poskytlo prvou orientaci v charakteru archeologických terénů a identifikovalo opevnění v raném a vrcholném středověku (Frolík–Sigl 1984; 1994). Ze stejného důvodu se archeologové vrátili na Resslerovo náměstí ještě v roce 1995 (Frolík–Sigl 2005). Rekonstrukce inženýrských sítí poskytly zásadní informace také o terénech pod dlažbou dalších ulic – Břetislavovy a Žižkova náměstí v roce 1992 (Frolík–Sigl 1993; 2004) a Štěpánkovy v roce 1995 (Frolík–Sigl 1985a; 2005). První sondáž městské parcely proběhla v letech 1988 a 1989 ve Štěpánkově ulici čp. 85/I (Frolík–Sigl 1990b; 1991–2), kde navázala na předchozí statickou sondáž (Frolík–Sigl 2001). Dalšími zkoumanými parcelami jsou čp. 59/I v Komenského ulici v roce 1994 (Frolík 1995), čp. 14/I v Hradební ulici v témže roce (Sigl 1995) a zejména zatím největší odkryv bloku parcel čp. 37/I až 42/I v letech 1996 a 1997 (Frolík–Sigl 1997c; 1997d; 1998a; 1998b; Kočár, P.–Stužková, D.–Kočárová, V.–Podolská, V. 2001; Wolf 2002; Černá 2005).

Jinou kapitolu představuje výzkum vrcholně středověkého opevnění a jeho předchůdců, kterého se dílčím způsobem dotkly všechny výše uvedené výzkumy, pokud se pohybovaly na kraji městského ostrohu, ale samostatně výzkumy v Lázeňské ulici v roce 1999 (Frolík 2001a), v Soukenické ulici v roce 2000 (Frolík 2001a), v interiéru bašty Prachárny v roce 2004 a na parcele domu čp. 26/I ve Filištínské ulici také v roce 2004 (Musil 2005). Samostatnou zmínku zasluhuje sondáž v Komenského ulici a na Školním náměstí (2004 a 2005), soustředěná na poznání raně středověkého opevnění na východní straně města.

Vyčlenit je nutné i výzkumy, zabývající se bezprostředním zázemím a nejbližším okolím (Husova ulice v letech 1983–6 – Frolík–Sigl 1990a; 1996, u kostela sv. Kříže v roce 1986 – Sigl 1986; Frolík–Sigl 1997a; 1997b, Opletalova ulice a Tyršovo náměstí v roce 1994, Soukenická ulice v roce 1997 – Frolík–Sigl 1998c).

Všechny uvedené výzkumné akce, a i další nezminěné, vytvářely postupně obraz vývoje Chrudimi v raném a vrcholném středověku, který byl veřejnosti v aktuální podobě zpřístupňován v přibližně desetiletých intervalech (Frolík 1983 – shrnuje stav poznání na základě starších nálezů, ještě bez znalostí z nových výzkumů; Frolík 1993; Frolík–Sigl 1998a; Semotanová–Šimůnek 2003; srovnej též Kobetič–Pavlík–Šulc a kol. 2005; pro raný středověk Frolík 2001b, pro vrcholný Frolík 2002). Zvláštní pozornost byla věnována některým dílčím aspektům každodenního života (Frolík, J.–Hanzlbauer, Z.–Rückerová, A. 1995; Kočár, P.–Stužková, D.–Kočárová, V.–Podolská, V. 2001; Bláha–Frolík–Sigl 2003; Černá 2005)

Podstatně zahuštěná mozaika terénních aktivit umožňuje postupně propracovávat představu o původní terénní konfiguraci a jejích proměnách a charakteru podloží. Do současnosti je zřejmá výhodnost ostrohu v zákrutu řeky Chrudimky, rekonstrukce původního reliéfu jí jen zvýrazní. V době vzniku hradiště neovlivnil volbu místa ani terén stoupající východním směrem, z něhož bývala Chrudim ohrožována v novověku. Středověk také přináší definitivní zánik obranného využívání výrazné dominanty na východním okraji chrudimského katastru – návrší Na Pumberkách, odkud známe hradiště ze tří pravěkých období (Vokolek 1986; 1987; 1995; Frolík 2000). Na ploše dnešního městského jádra sledujeme pozvolnou tendenci postupného vyrovnávání původně svažitéjšího povrchu ostrožny, což nepříznivě ovlivnilo dochování archeologických terénů na východní straně městského jádra. Mnohem výraznějšími změnami prošla (zejména v novověku) niva řeky Chrudimky. Její původní povrch byl mnohem členitější, pravděpodobně i s několika zaniklými ostrovy. Detailnějšímu poznání proměn může pomoci jen další sledování zásahů pod povrch země, ztížené ovšem oproti středověku vyšší úrovní hladiny spodní vody. Novověká zástavba také narušila či setřela vzhled teras na vnější straně zákrutu Chrudimky.

Archeologický výzkum zatím nijak nepřispěl k doplnění poznatků o počátcích raně středověkého osídlení chrudimského katastru. Osada datovaná do starohradištního období byla identifikována již v roce 1944 a zůstává až dosud jedinou (Frolík 1981). Velkým otazníkem je také existence eventuálního časně slovanského osídlení. Jeho doklady jsou i na širším Chrudimsku ojedinělé, převážně ze starších aktivit (Dražkovice) nebo sporné interpretační hodnoty (Hrochův Týnec, Platěnice). Nedávno archeologicky ověřené osídlení na katastru

Třebosic (okr. Pardubice – nepubl. výzkum MVČ Hradec Králové) ukazuje, že se do jisté míry může jednat jen o stav poznání.

Archeologie má zásadní podíl na identifikaci osídlení chrudimské ostrožny v 9.–10. století, které starší nálezy jednoznačně neprokazovaly. Dnes můžeme konstatovat, že již v této době existovalo na místě jádra středověkého města hradiště, jehož vývoj lze rozdělit na dvě etapy. Z opevnění známe část příkopu (šíře 4 metry, hloubka cca 2 metry) na severní straně ostrožny (Filištínská ul. čp. 37/I–42/I), příkop sleduje hranu ostrožny ve vzdálenosti asi deseti metrů. Doplnující nadzemní konstrukce nebyla v těchto místech zachycena. Příkop vykázal dvě fáze. V první fázi vykopaný příkop se postupně zanášel, ve druhé byla výplň zčásti vybrána, zčásti došlo k prohloubení původního příkopu (Frolík–Sigl 1999).

Výzkumem v roce 2005 byl identifikován fragment valu roštové konstrukce s čelní kamennou plentou na východní, nejvíce ohrožené, straně. Fortifikace byla tvořena jílovitým náspem, proloženým jednotlivými úrovněmi roštu (dochovány tři) o šíři 4 metry. Na vnější straně byla objevena destrukce čelní kamenné plenty z opukových kamenů. Úprava zadní stěny není prozatím známa. Opevnění zde pravděpodobně využilo trosky starší pravěké fortifikace. Před tímto valem se nacházel příkop, zatím neznámých parametrů. Datování fortifikace se opírá o zjištění, že tento násep obsahoval pouze pravěkou keramiku, mladohradištní situace se o něj opírá. Pro definitivní poznání konstrukce valu a upřesnění datování je nezbytný další výzkum.

Zástavba uvnitř hradiště byla registrována při výzkumu ve Štěpánkově ulici čp. 85/I, odkud známe zahluobený objekt o rozměrech minimálně 2,4 × minimálně 1,7 m. Uvažovat můžeme nejspíše o polozemnici (Frolík–Sigl 1990b; 1991–2). Při výzkumech na jiných místech byly zjištěny kúlové jamky (indikující stavby kúlové konstrukce) a blíže neinterpretovatelné jámy. Postupně se také potvrdilo, že středohradištní osídlení zaujímalou celou plochu ostrožny, i když míra dochovanosti příslušných terénů je různá. Stratigrafická situace naznačuje, že toto osídlení mělo nejméně dvě fáze. Absolutní datování se odvíjí od obecných vývojových datovacích konvencí a je kladeno do celého 9. a 10. století. Jeho počátek snad souvisí ještě s výskytem výzdobného kazetového motivu. Konec je spojován s organizováním přemyslovské správní soustavy. Jednoznačnou oporu představuje rok 1055 (úmrtí knížete Břetislava I.), za pozornost stojí hypotéza o údělu ještě nevládnoucího Oldřicha, zahrnujícím i Chrudim, pro léta 1004–1012 (Polanský 2004). Výskyt Chrudimi mezi lokalitami, z nichž přísluší břevnovskému klášteru část výnosu z tržních a soudních poplatků, v donaci z r. 993, která je však falzem až 13. století, nelze považovat za průkazný doklad.

Chrudim jistě již od tohoto období těžila z polohy na významné spojnici Čech s Moravou a oblastmi dále na východ (značována jako Trstenická stezka), i když konkrétních dokladů dálkových kontaktů je prozatím málo (např. nález železného pocínovaného křížku, zdobeného vývalky a rytým ornamentem, pravděpodobně kování nějaké skřínky či knižní vazby). Nápadná je také podobnost s rozvojem Hradce Králové (Frolík–Sigl 1998a, s. 22).

Zmnoženy byly poznatky o nejbližším zázemí hradiště v tomto období. Na chrudimském katastru je známo prozatím 7 lokalit, z nichž však jen dvou se dotkl archeologický výzkum. Proto jsou poznatky o jejich vnitřní struktuře mizivé (doloženy obilnice – Rataj 1952 – a blíže neurčitelné, tzv. kulturní jámy – Frolík–Sigl 1998c). Velkou mezerou v našem poznání je absence soudobých pohřebišť. Z chrudimského katastru není (prozatím?) znám žádný středohradištní pohřeb.

Od 11. století je Chrudim prokazatelně součástí přemyslovské hradské správní soustavy, jak dokládají písemné prameny. Množství písemných zpráv je však nedostatečné pro detailnější rekonstrukci života této lokality, dokonce je mnohem menší než u jiných srovnatelných míst (hradští úředníci se připomínají pouze jednou nepříliš konkrétně až k roku 1248, jméno kastelána není dochováno žádné).

Archeologické výzkumy získaly v posledních letech konkrétnější informace o opevnění z 11.–13. století. Jádro hradiště (akropole) mělo stejný rozsah jako v předchozím období, tj. bylo svým rozsahem totožné s pozdějším středověkým městem. Valové opevnění bylo zachy-

ceno ve Štěpánkově ulici čp. 85/I na jižní straně ostrohu, ve Filištínské ulici čp. 37/I–40/I na severní straně a na Resslerově náměstí a na Školním náměstí na východní straně. Na severní a jižní straně ostrohu podleho mladohradištní opevnění v pozdějším období rozsáhlým planýrkám, proto byly poznamky o jeho konstrukci jen rámcové. Dalo se usuzovat na zadní dřevěnou stěnu, tvořenou vodorovnými trámy, zasunutými za mohutné kůly. Čelní stěnu obkládala plenta z opukových kamenů (poznatek z Resslerova náměstí). Z vnitřní konstrukce byly známy jen fragmenty dvou žlábků, kolmých na zadní stěnu, proto bylo opatrně uvažováno o roštové konstrukci (jako obvyklé pro ostatní přemyslovská kastelánská hradiště v Čechách – Frolík–Sigl 1999). Opevnění bylo široké nejméně 2,5 m. Shodné bylo postižení valu mohutným požárem, po němž bylo obnoveno. Také mladší fáze zanikla po požáru, tato fáze se však ve Štěpánkově i Filištínské ulici dochovala jen v podobě destrukce, vlastní těleso zcela podleho planýrkám.

Pohled na vývoj mladohradištního opevnění zcela změnil výzkum na Školním náměstí a v Komenského ulici v letech 2004 a 2005, tedy na východní straně původního hradiště. Starší středohradištní těleso s roštovou konstrukcí (pravděpodobně částečně destruované) bylo respektováno. K jeho zadní stěně byla přiložena komorová konstrukce o šíři tří komor (rozměr jediné úplně prozkoumané komory činil 1,5×1,5 m). Toto těleso se dochovalo do výše 1,1 m a registrováno bylo až 11 úrovní zuhelnatělých dřev nad sebou. Komorová konstrukce byla stavěna přímo na povrch staršího středohradištního souvrství. Zadní stěna se po jakési katastrofě, spojené s požárem zřítela dovnitř hradiště. Po určité době byl val opraven tak, že k jeho destruované zadní straně byl přisypán 3,5 m široký násep bez zjištěných stop po vnitřní ztužovací konstrukci. Zadní strana byla ponechána šikmá a zpevňovala jí vodorovně kladená prkna, zasunutá za kůly zatlučené šikmo podle sklonu stěny. Dřevohlinitá hradba, tvořená v závěrečné fázi třemi různými konstrukcemi (roštová, komorová, prostý násep) dosáhla šíře až 12 metrů. Celkovou výšku neznáme, maximální dochovaná činí 1,9 m. Opevnění zaniklo požárem, jeho horní část byla zplanýřována, hrudky vypálené hlíny a uhlíky vytvořily za valem vrstvu až o síle 1,5 m.

Obtížnější je přesné datování jednotlivých fází. Pro komorovou konstrukci je důležité překrytí starší středohradištní vrstvy, od něhož by se odvíjelo časové zařazení jejího postavení na sklonek 10. století nebo do staršího 11. století. Poškození valu a jeho následnou opravu klademe (spíše intuitivně) do 12. století, ale přesnější datovací opory zatím chybí. Definitivní zánik je spojen se 13. stoletím. Další fázi opevnění již představuje kamenná hradba spojená s lokací vrcholně středověkého města. Před valem se nacházel příkop, jehož šíře činila 9 metrů a hloubka nejméně 3 metry (Frolík–Sigl 1984; 1994). Polohu vstupů do hradiště – bran – přesněji neznáme. Předpokládáme, že se nacházely na místech pozdějších středověkých bran – Horní brány v Břetislavově ulici a Dolní brány v Široké ulici.

Jednoznačně zodpovědět se prozatím nepodařilo otázku předhradí. V linii dnešní ulice Na valech, východně od hradiště, probíhalo opevnění, dnes dochované jen jako dva nevyzrazné fragmenty v zahradách domů čp. 493/II a 519/II. Řez dokumentovaný v roce 1935 dokládá složitější vývoj. Před valem probíhal původně příkop, který byl zavezen v 19. století. Vznik opevnění zůstává nejasný, nabízejí se dvě varianty. Podle první by opevnění náleželo předhradí přemyslovského hradiště a bylo zřízeno ve stejném období jako výše zmíněné opevnění akropole. Druhá varianta uvažuje až 15. století, kdy bylo konstituováno tzv. Nové Město, předměstí na východní straně původního jádra.

Málo informací je o osídlení uvažovaného předhradí. Známe mladohradištní pohřebiště z dnešního Školního náměstí (Frolík 2001b) a ojedinělý keramický fragment z Opletalovy ulice. Sledování výkopových prací také doložilo velké terénní změny ve vrcholném středověku a novověku.

Více informací je o zástavbě vlastního hradiště. Nejvýraznější doklad známe ze Štěpánkovy ul. čp. 85/I, kde byly zjištěny pozůstatky dvou roubených staveb, oddělených navzájem uličkou o šíři 1,4 m. Povrch uličky byl zpevněn vrstvou kamenů. Jižní srubová stavba byla postavena bezprostředně u zadní stěny valového opevnění. Obě stavby datujeme do 11.

století. Jejich zánik souvisí s katastrofou opevnění, jeho destrukce překryla trosky jižnějšího srubu. Přítomnost staveb srubové konstrukce doložil také výzkum v Komenského ul. čp. 59/I, plošně omezená sondáž však další závěry nedovolila (Frolík 1995). Z jihovýchodního rohu Resslerova náměstí známe z vodovodního průkopu objekt, který je interpretován jako zemnice (délka na řezu 2,93 m, hloubka minimálně 1,06 m, kolmé stěny), ovšem zejména jeho (neúplná) hloubka je značná (Frolík–Sigl 1994).

Téměř ze všech výzkumů známe jednoduché jámy blíže neurčitelné prvotní funkce, druhotně sloužící k uložení odpadu (zejména Resslerovo náměstí, Filištínská čp. 37/I–40/I). Doloženy jsou také fragmenty plotů, dokládající dělení areálu hradiště do menších celků (Štěpánkova čp. 85/I – zde ve více stratigrafických fázích). Období 11. a 12. století vedlo k vytváření sídlištních souvrství, nepřerušené pokračující ještě ve starší části 13. století. Pokud lze prozatím soudit, právě v závěru mladohradištního období získal nárůst souvrství na intenzitě. Málo je prozatím dokladů výrobních a dalších činností. Ve Štěpánkově ulici čp. 90/I byla zjištěna předpeční jáma s množstvím železářské strusky, datovaná do staršího (?) 13. století.

Kromě náznaku členění do menších ploch pomocí plotů víme o vnitřním uspořádání hradiště jen málo. Hlavní komunikační osa, dochovaná v půdoryse středověkého města (tj. přístup Širokou ulicí od západu a Břetislavovou ulicí od východu), je zřejmě již mladohradištního (ne-li ještě vyššího) stáří, protože konfigurace terénu jiné řešení víceméně nedovoluje. Za stopu staršího členění je považován obloukový průběh Břetislavovy ulice, vybočující z půdorysu středověkého města. Interpretován je jako obcházející malou vyčleněnou akropoli (ve 12. století?). Tato akropole by zahrnovala blok mezi Břetislavovou a Komenského ulicí a plochu dnešního kostela N. P. Marie. Indicie pro její doložení jsou zatím slabé (informace M. Lüssnera a F. Schmoranz z 19. století o existenci příkopu, fragment příkopu z výzkumu Resslerova náměstí – Frolík–Sigl 1994 – a intenzivní nárůst terénu ve 12. století – Frolík 1995) a nezbytný je další archeologický výzkum. V areálu této vyčleněné akropole by stál románský předchůdce dnešního gotického kostela, kterého musíme předpokládat vzhledem k postavení Chrudimi v systému tehdejší státní správy. Také o něm není prozatím nic konkrétnějšího známo, jen postup stavby gotického chrámu naznačuje, že starší kostel stál na místě dnešního trojlodí (Razím–Ježek 2001, k mladšímu vývoji Sommer–Varhaník 1988). O existenci kostela nepřímo vypovídají i hrobové nálezy, dokumentované záušnicemi ve sbírkách Národního muzea a Regionálního muzea v Chrudimi. Další dva hroby jsou známy severozápadně od kostela (Kytlicová 1956, Frolík–Sigl 1994). Pro stanovení celkového rozsahu pohřebiště a jeho přesnější chronologii, než jen obecné konstatování mladohradištního stáří, je prozatím jen málo dokladů. Celkově je množství hrobových nálezů zatím velmi nízké a s výjimkou jediného hrobu, zjištěného v roce 1982, nebyl nově zkoumán žádný další hrob z tohoto období.

Značným rozvojem, zejména plošným, prošlo v 11. až starším 13. století nejbližší zázemí Chrudimi. Podstatně narostl počet archeologických nalezišť (asi 25), zčásti můžeme rekonstruovat původní strukturu osídlení (Frolík–Sigl 1995). Jednotlivá sídliště se soustřeďovala zejména západně a jižně od hradiště podél teras řeky Chrudimky (na vnější straně zákruhu). Chronologicky a zčásti i místně navazují na středohradištní osídlení. Pravděpodobně nejdůležitější osadou bylo sídliště v okolí kostela sv. Kříže, který také může být románského stáří, protože mezi nálezy z 19. století jsou doloženy hrobové nálezy záušnic a denárů, jiné hroby (bez nálezů) byly registrovány v roce 1954. Předpokládá se, že toto sídliště sehrálo významnou úlohu při přetváření Chrudimi ve vrcholné středověké město (tržní místo? – Sigl 1986; Frolík–Sigl 1997a; 1997b). Omezená sondáž v okolí kostela doložila zejména pro 1. polovinu 13. století existenci sídliště, pravděpodobně děleného do menších celků (dvorců?). Poměrně husté osídlení je doloženo západně od hradiště. Skupinu osad registrujeme také východně hradiště v okolí zaniklého pravěkého hradiště Na Pumberkách. Obě tyto skupiny sídlišť (tj. východní i západní) doprovázejí hrobové nálezy, ač prozatím málo početné a blíže nepoznané. Neosídlena zůstala plocha v bezprostředním severním sousedství hradiště. Další

osídlení bylo zjištěno až na hranicích současného chrudimského katastru nebo těsně za ní. Tato sídliště se zřejmě stala základem pozdějších nejbližších vrcholně středověkých vsí (Vestec, Vlčnov, Markovice ?) a s problematikou Chrudimi zcela bezprostředně nesouvisí. Vnitřní strukturu jednotlivých osad známe také nedostatečně. Omezená sondáž proběhla pouze na sídlišti u kostela sv. Kříže (Sigl 1986), které je však od 19. století vážně poškozeno terénními aktivitami. Ostatní lokality známe díky jednotlivým objektům (jamám) nebo ze sběrů.

Převážnou část nálezů tvoří stejně jako na většině podobných lokalit keramika. V období 11. až 13. století lze sledovat určitý vývoj od starších středohradištních forem. Prozatím se zdá, že zejména jednodušší formy okrajů a výzdoba prováděná hřebenem přežívají hluboko (?) do 11. století. V tomto století dochází k proměně, výzdoba je nahazována převážně rytými liniemi a jednoduchými vlnicemi, okraje přetrvávají v jednoduché formě, ke které se připojují nejrůznější formy pravého okruží. Určitá strnulost komplikuje jemnější členění do kratších chronologických fází. Určitou možnost pravděpodobně skýtají přírodovědecké metody (dendrochronologie) a přítomnost jednoznačně identifikovatelných „importů“ z jiných oblastí. Mezi nimi převažují zejména zlomky keramiky s kalichovitou profilací okraje pražské oblasti, datovatelné do 11. století. Později množství podobných nálezů klesá (zlomky keramiky se zduřelou profilací okraje také z pražské oblasti) nebo nejsme prozatím schopni určit provenienci podobného nálezu (Filištínská čp. 37/I–40/I).

Významně archeologie přispěla k poznání počátků vrcholně středověkého města, zejména jeho podoby a nejstaršího vývoje. Také tato etapa je jen spoře osvětlena písemnými prameny, z nichž některé jsou navíc předmětem dosud neukončené diskuse o jejich věrohodnosti a významu (např. tzv. zakládací listina města, dochovaná pouze ve formulářové sbírce – Lábler 1900; Ježek 1999; 2000; 2001; Frolík–Sigl 2001b). Město bylo lokováno v době vlády krále Přemysla Otakara II. na ploše původního hradiště, z písemných pramenů je jisté jen to, že se tak stalo před rokem 1276. Použít můžeme prvá dendrochronologická data, získaná z archeologických situací, u nichž je zřejmé, že již souvisejí s lokovaným městem. Ve Filištínské ulici 40/I byla z výplně jímký, která již počítá s existencí městské hradby, získána data „krátce po roce 1262“ a „krátce po roce 1265“ (Frolík–Sigl 2001b, s. 622). Ve Štěpánkově ulici čp. 85/I byla z konstrukce, interpretované jako část vydřevené cesty, předcházející ještě lokaci města, získána data „krátce po roce 1262“, „krátce po roce 1268“ a „krátce po roce 1274“ (Frolík 2001, s. 32–33). Rozměření nejstarších parcel tedy probíhalo v 60. a 70. letech 13. století a pravděpodobně nikoliv najednou.

Město bylo opevněno kamennou hradbou, písemně doloženou až v roce 1349. Podle výsledků archeologických výzkumů byla však postavena již v době lokace města, protože situování některých objektů, předpokládá její existenci (zejména jímký, situované v trase staršího opevnění, ale uvnitř linie vymezené hradbou). Datování vlastní hradby, dotčené archeologickým výzkumem bezprostředně na 3 místech, je obtížné. Založena je do zplanýrovaného mladohradištního valu, stratigrafie uložená po jejím postavení je značně narušena ještě mladšími zásahy. Postavena byla z velkých opukových kvádrů na nepříliš kvalitní maltu, její sílu lze stanovit na 1,8–2,7 m. Nekvalitní provedení vedlo v následujícím období k četným opravám a přestavbám, proto je zachycení autenticky dochovaných úseků obtížné. Hradba byla zpevněna baštami, rekonstruovanými původně jako půlválcové s vnitřním prostorem neznámé konstrukce. Jejich poznání bylo fakticky znemožněno necitlivou rekonstrukcí v 60.–70. letech 20. století, která se odehrávala bez archeologické asistence. Unikla jí jediná bašta, sevřená výstavbou na dvorku čp. 26/I ve Filištínské ulici. Její výzkum proběhl v roce 2004 a odhalil, že bašty měly podobu archaicky působících plných půlválcových věžic, pro něž není v soudobých městských opevněních u nás známa analogie.

Na vlastní ploše města muselo být pro nové uspořádání zlikvidováno starší osídlení. Doloženy jsou velké planýrky a úpravy terénu (zejména na Resslerově náměstí), po nichž zřejmě proběhlo rozměření nového půdorysu, který se však odlišoval od současného (prokázáno existencí rozměrných zahloubených objektů proti ústí ulic do dnešního náměstí – Frolík–Sigl

1998a, s. 30–32). Se založením města souvisí také série zahluobených objektů, interpretovaných v době odkryvu jako provizorní obydlí („zemnice“) (Frolík–Sigl 1985b). Tento závěr se stal předmětem neukončené a v podstatě mimoběžné diskuse (Ježek 2000; 2001; Frolík–Sigl 2001b; Klápště 2001), do níž se promítl i odklon od původní interpretace podobných situací z jiných měst. Přes veškeré nejasnosti však zůstává nezpochybnitelný fakt existence většího počtu zahluobených objektů z doby po lokaci města v uspořádaném systému a zaniklých jednorázovou událostí (požárem, podle charakteru jejich výplně). Vzhledem k tomu, že původní informace o jednotlivých objektech byly získány při záchranném výzkumu v rýhách inženýrských sítí, bude nutné využít nejbližší možné příležitosti pro plošný odkryv některého ze známých objektů a snad tak odstranit vzniklé interpretační nejasnosti (tato šance se však během posledních 20 let nenaskytla). Požár, díky němuž zanikly zmíněné objekty, byl na základě archeologických nálezů datován do 1. poloviny 14. století, nezřetelné písemné zmínky ho kladly před roky 1337 a 1341 (Frolík–Sigl 1998a, s. 32). Jednou ze staveb, která byla stavěna po tomto požáru, je chrám N. P. Marie, u něhož se podařilo dendrochronologicky datovat nejstarší část krovu do roku 1338/1339 (Bláha 2001). Můžeme tak vymezit první etapu existence města, a to přibližně intervalem „před 1276–před 1338/9“.

S počátkem vrcholné středověkého města souvisejí ještě další dva pro město důležité objekty. Prvním je dominikánský klášter, situovaný do severovýchodního nároží města, a poprvé doložený v rukopise psaném mezi léty 1308–1312. Jeho podobu neznáme, protože zanikl za husitských válek. Zbývající budovy byly (po přestavbě?) používány až do 19. století jako vězení. Na části areálu vznikla druhotně běžná městská zástavba. I ta zanikla při výstavbě budovy bývalého krajského soudu v 50.–60. letech 19. století. Nezbyvá než doufat, že by jeho pozůstatky mohl zachytit eventuelní archeologický výzkum na ploše novodobé zástavby.

Velkou nejasnost představuje existence městského hradu. Tradičně je lokalizován do míst pravidelného bloku, vystupujícího z linie hradeb v jihovýchodním nároží města (Adámek 1922), na části jeho areálu by měl stát arciděkanství kostel N. P. Marie. Většina zástavby této plochy zanikla v 19. století (zejména tzv. Žižkova věž a bývalé děkanství – čp. 56/I), s výjimkou budovy tzv. staré školy (čp. 57/I). Přímou písemně doložen není (Frolík–Sigl 1998a). Původní rekonstrukce jeho podoby jako tzv. středoevropského kastelu (Durdík 1998) byla v diskusi odmítnuta (Ježek 1999; 2000; 2001), stejně jako existence hradu vůbec. Zmíněná anomálie městského půdorysu, indikující existenci významného objektu, však jiné vysvětlení nenabízí (varianta uvažující statické zpevnění závěru presbytáře kostela, vysunutého z linie hradeb do příkopu – Ježek 1999, s. 857–8, nevysvětluje naddimenzovanou velikost takového řešení a nevyrovnává se s existencí Žižkovy věže). Ze širšího posouzení vyplývá, že pokud bychom sem hrad situovali, existoval pouze krátce, tj. od lokace města do požáru ve 30. letech 14. století, protože po roce 1338 již v jeho ploše stál presbytář kostela N. P. Marie. Jedinou možností ověření představuje archeologický odkryv. Výsledky první sondáže ukázaly, že terén v sousedství závěru kostela N. P. Marie byl značně postižen planýrkami a snižováním úrovně v pokročilém 19. století (kterému např. podlehla i tzv. Žižkova věž včetně základů) a navíc jsou starší situace narušeny pohřbíváním kolem kostela, datovaným do 14.–16. století (prozatím 12 hrobů, odkrytých v roce 2005). Před domem čp. 57/I bylo zachyceno nároží budovy, zděné z velkých opukových kvádrů, stratigraficky starší než zmíněný hřbitov a zapuštěné do destrukce mladohradištního valu. Existence této stavby minimálně indikuje kamennou zástavbu v místech předpokládaného hradu v době, kdy měl existovat. Zatím také nebyly zachyceny žádné indicie příkopu, který by tudy probíhal, pokud je relevantní varianta s dodatečným nasypáním tohoto bloku po postavení kostela. Větší jistotu může přinést jen další výzkum.

Po archeologicky zjištěném rozsáhlém požáru bylo město obnoveno na poněkud změněném půdorysu (zvětšeno bylo ústřední náměstí, některé ulice byly vyměřeny nově nebo změněna jejich trasa), který odpovídá dnešní situaci. Archeologicky se dostáváme do období, kdy nás o hmotné náplni, každodenním životě a proměnách města informují

zejména výzkumy parcel (dvorků) městských domů. Okruh sledovaných archeologických problémů se proto také mění.

Městské opevnění bylo zřízeno již na konci 13. století a jeho další proměny nelze archeologicky identifikovat. Nepříznivě zde zasáhly rozsáhlé rekonstrukční zásahy, zahájené již v 19. století a ve 20. století dovršené necitlivou opravou v 70. a 80. letech. Detailní vyhodnocení fragmentů archeologických situací a dochované plánové dokumentace umožnilo poměrně detailní rekonstrukci systému tzv. Horní brány v Břetislavově ulici, sestávající v nerozvinutější podobě až ze 4 samostatných bran ve třech obranných liniích (Frolík–Sigl 2004), datování jednotlivých prvků však zůstává obtížné pro značné narušení archeologických terénů a zánik všech podstatných prvků tohoto stavebního díla. Parkánová hradba (Razím 1999) byla archeologicky datována do 15. století (Frolík 2001a). Nejnověji byla prozkoumána nárožní bašta tzv. Prachárna, stavebně historickým průzkumem (Razím–Zahradník 2000) určená jako ojediněle dochovaný prvek počítající velmi záhy s aktivní střeleckou obranou (30.–40. léta 15. století).

Písemné prameny naznačují, že v 2. polovině 14. století prodělala Chrudim značný rozmach. Zdánlivě (?) tomu neodpovídá archeologický obraz. Velká pozornost se soustřeďuje na sledování počátků kamenné měšťanské zástavby. Její zkoumání je komplikováno absencí většího počtu stavebně historických průzkumů stojících staveb (Urban–Koběřská–Heroutová 1986; Lancinger–Muková 1995; Svoboda–Urban 1998; Muk–Lancinger–Chotěborská b.d, orientační průzkum – Líbal–Macháčková 1970 – je z dnešního hlediska zásadní zejména v popisech mezitím již zaniklých objektů) a jejich rozsáhlým podsklepením, likvidujícím stopy nejstarších stavebních etap. Zmínit je nutné i asanaci části z nich v 60.–70. letech (opět bez předchozího průzkumu). Možná právě proto dosud neznáme – s jedinou výjimkou – bezpečný doklad kamenného domu ze 14. století. Tou výjimkou je část suterénu (Hradební čp. 14/I – Sigl 1995), zděného z kamene na jíl a hlubokého až 3,8 m. Sklep přístupný jednoduše profilovaným gotickým portálem byl zčásti zkoumán na místě zaniklého čp. 41/I (Frolík–Sigl 1997d), zbudován byl až v pokročilém 14. století, ne-li až na počátku století následujícího. V ostatních případech předchází dochované kamenné zástavbě složitější stavební vývoj. Až do pokročilého 14. století byly do plochy pozdějšího domu čp. 39/I hloubeny odpadní jámy. Ty posléze nahradila dřevěná stavba, snad doplněná lochem. Kamenný dům, jehož nejstarší část tvořila polozahloubená komora v zadní části dispozice, byl budován až v 15. století. Ke značné opatrnosti při posuzování zdánlivě jednoznačných situací vede zjištění, že gotický portál, vedoucí do této komory, byl do zdi vsazen až dodatečně, při přestavbě v 16. století (Frolík–Sigl 1998a). Dosavadní závěry vedou k hypotéze, že nová zástavba po požáru v 1. třetině 14. století byla převážně dřevěná a její nahrazování kamennými stavbami bylo záležitostí delšího času. Užítí dřeva doložil také zatím jen předběžný rozbor mazanice z výzkumu ve Filištínské ulici čp. 37/1–42/I, podle otisků konstrukčních prvků převažoval hrzděný typ staveb.

Archeologie získala závažné prameny pro poznání hmotné kultury města 14.–16. století, opět především díky prozkoumaným odpadním jímkám. Vyhodnocení jejich bohatého obsahu je prozatím nerovnoměrné, soustředěná pozornost byla věnována nálezům skla, která tvoří prozatím nejbohatší a nejkvalitnější soubor z východních Čech (Černá 2005). Z písemných pramenů vyplývá, že velmi důležité postavení měli v chrudimské ekonomice v pokročilém 14. a na počátku 15. století soukeníci. Přímé doložení jejich činnosti je obtížné, nepřímo na něj ukazují paleobotanické nálezy rostlin, z nichž se získávalo barvivo (Frolík–Sigl 1998a, s. 45–46, k paleobotanickým nálezům celkově – Kočár–Stužková–Kočárová–Podolská 2001). Některá další řemesla jsou doložena jen jednotlivostmi. Zajímavou výjimku představují výrobky hrnčíře-kamnáře Jana Medka, který je doložen v písemných pramenech k létům 1512–1538. Díky tomu, že na svých výrobcích zvětšil své jméno nebo alespoň iniciály, lze je snadno určit (Frolík–Hazlbauer–Rückerová 1995; Frolík 2003). Proto dnes známe nejméně dvanáct jednotlivých typů kachlů z více lokalit (kromě Chrudimi hrad Lichnice a nově Rychnov nad Kněžnou – Hazlbauer–Kos 2005). Lze tak sledovat

nejen konkrétního řemeslníka, ale i okruh jeho „odběratelů“, který je překvapivě široký společensky i teritoriálně.

Ani po lokování vrcholně středověkého města se Chrudim nerozvíjela o samotě. Během 14. století se síť původních podhradních osad transformovala v předměstí, která v 16. století svých rozsahem a zástavbou asi třikrát přesáhla zástavbu v hradbách. Poznání tohoto procesu je nerovnoměrné, a to i pro jednotlivá předměstí. Velmi málo víme o Jánském předměstí (západně a severně chrudimských hradeb), jehož zástavba se dochovala asi v největší míře. Naopak nejvíce poznatků bylo získáno o Kateřinském předměstí, kde lze stopovat nerovnoměrný vývoj o skupiny osad 12.–13. století přes plošně nevelké (?) jádro ze 14. století k plošnému rozvoji v 15.–16. století (Frolík–Sigl 1996). Podmínky pro získání dalších poznatků jsou však obtížné, větší část předměstí podlehla v 70.–80. letech neuváženým demolicím, při nichž zanikly také objekty pozdně gotické a renesanční (bez výjimky bez detailnějšího průzkumu). Nerovnoměrné je poznání východního předměstí – Nového Města, jehož počátky sahají do 15. století a zástavba se původně soustřeďovala jen do plochy přiléhající k chrudimským hradbám. Zatím ojedinělé sondáže naznačují, že předměstí prodělalo půdorysně značné proměny a i zde novověk přinesl řadu demolic.

Posledních 23 let soustředěné archeologické pozornosti přineslo pro Chrudim velké množství zcela nových a často překvapujících poznatků. Jejich vyhodnocení a zpřístupňování je záležitostí ještě delšího období. Současné stavební aktivity v městském jádru dovolují se k některým zatím nevyřešeným problémům vracet a snažit se získat odpovědi na konkrétně položené otázky. Celé uplynulé období výzkumu doprovázela úzká spolupráce Archeologického ústavu AV ČR Praha, Muzea východních Čech v Hradci Králové a Regionálního muzea v Chrudimi. Velká část prací by neproběhla bez pochopení a vstřícnosti Městské úřadu v Chrudimi a firmy PERES. Lze doufat, že v podobném duchu bude archeologický výzkum probíhat i nadále a minulost Chrudim bude obohacena o řadu dalších poznatků a nálezů.

Literatura

- ADÁMEK, K. V., 1922: Chrudim Antiqua, Vlastivědný sborník východočeský 1, s. 40–57.
- BLÁHA, J., 2001: Středověký krov nad presbytářem kostela Nanebevzetí Panny Marie v Chrudimi, Průzkumy památek 8, s. 67–72.
- BLÁHA, R.–FROLÍK, J.–SIGL, J., 2003: Nálezy loštické keramiky ve východních Čechách. Příspěvek ke kontaktům východních Čech a severní Moravy – Funde der Lošticer Keramik in Ostböhmen. Beitrag zu den Kontakten Ostböhmens und Nordmährens, *Archaeologia Historica* 28, s. 525–537.
- ČERNÁ, E., 2005: Soubory skel z Chrudimi, Filištinské ulice, Chrudimský vlastivědný sborník 9, s. 3–35.
- DOMĚČKA, L., 1929: Předhistorické nálezy z let 1919–1928 ve Vlastivědném muzeu pro východní Čechy v Chrudimi, Vlastivědný sborník východočeský 4, s. 24–27.
- DURDÍK, T., 1998: Hradý kastelového typu 13. století ve střední Evropě. Praha.
- FLORIÁN, Č., 1914: Nález historické keramiky v Chrudimi, Památky archeologické 26, s. 67–69.
- FROLÍK, J., 1981: Archeologické nálezy Chrudimsko (Chrudim). Chrudim.
- FROLÍK, J., 1983: K počátkům Chrudimi, *Archeologické rozhledy* 35, s. 517–539.
- FROLÍK, J., 1993: Chrudim v 11. a 12. století, in: *Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI–XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej*. Wrocław, s. 219–233.
- FROLÍK, J., 1995: Předběžná zpráva o záchranném archeologickém výzkumu v Komenského ulici čp. 59 v Chrudimi (stavba trafostanice). *Zpravodaj Muzea v Hradci Králové* 21, s. 73–81.
- FROLÍK, J., 2000: Chrudim pravěká. Chrudim.
- FROLÍK, J., 2001a: Archeologický výzkum hradebního pásma v Chrudimi v letech 1999 a 2000 – Excavation of the rampart area of the town of Chrudim in 1999 and 2000, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 27, s. 120–140.
- FROLÍK, J., 2001b: Přemyslovská Chrudim. Chrudim.
- FROLÍK, J., 2002: Chrudim českých královen. Chrudim.
- FROLÍK, J., 2003: Kachle Chrudimská. Sbírký Regionálního muzea v Chrudimi (5/II). Chrudim.
- FROLÍK, J.–HAZLBAUER, Z.–RÜCKEROVÁ, A., 1995: Chrudimský hrnčířský rod Medků a jeho kamnářské výrobky, *Archaeologia Historica* 20, s. 523–538.
- FROLÍK, J.–SIGL, J., 1984: Předběžná zpráva o výsledcích záchranného výzkumu v Chrudimi (rekonstrukce kanalizace a vodovodu), *Zpravodaj Krajského muzea východních Čech* 11, s. 74–82.
- FROLÍK, J.–SIGL, J., 1985a: Záchranné výzkumy v Chrudimi v roce 1984, *Zpravodaj Krajského muzea východních Čech* 12, s. 91–97.
- FROLÍK, J.–SIGL, J., 1985b: K počátkům města Chrudimi, *Archaeologia Historica* 10, s. 175–180.

- FROLÍK, J.-SIGL, J., 1990a: Soubor středověké keramiky z Chrudimi – Husovy ulice – A group of late Medieval pottery from the town of Chrudim (Husova Street), in: *Studies in Postmediaeval Archeology* 1, s. 269–286. Praha.
- FROLÍK, J.-SIGL, J., 1990b: Zjišťovací výzkum v Chrudimi – Štěpánkově ulici čp. 85 v roce 1989 – Exploratory excavations at Chrudim, Štěpánkova St. No. 85, in 1989, *Zpravodaj Krajského muzea východních Čech Hradec Králové* 17/1, s. 66–69.
- FROLÍK, J.-SIGL, J., 1991–2: Pokračování zjišťovacího výzkumu ve Štěpánkově ulici čp. 85 v Chrudimi v roce 1990 – Continuation of the exploratory excavations at Štěpánkova street No. 85 at Chrudim in 1990, *Zpravodaj Muzea východních Čech* 18, s. 69–72.
- FROLÍK, J.-SIGL, J., 1993: Archeologický výzkum v Břetislavově ulici a na Žižkově náměstí v Chrudimi – Archaeological Excavation in the Břetislavova ulice (Břetislav Street) and Žižkovo náměstí (Žižka Square) at the town of Chrudim, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 19, s. 80–86.
- FROLÍK, J.-SIGL, J., 1994: New Facts on the Settlement on the Central Hilltop of the Town. Rescue Survey of 1982–1984, *Památky archeologické* 85, s. 111–131.
- FROLÍK, J.-SIGL, J., 1995: Chrudimsko v raném středověku. Vývoj osídlení a jeho proměny. – Chrudim Region (East Bohemia) in the Early Middle Agens. Development of Settlement and related Structural Changes. – Das Chrudimer Land im Frühmittelalter. Die Entwicklung der Besiedlung und seine strukturellen Probleme. Hradec Králové.
- FROLÍK, J.-SIGL, J., 1996: Počátky Kateřinského předměstí v Chrudimi z pohledu archeologie, *Chrudimský vlastivědný sborník* 1, s. 3–28.
- FROLÍK, J.-SIGL, J., 1997a: Sídliště u kostela sv. Kříže v Chrudimi a jeho význam pro počátky města, *Chrudimský vlastivědný sborník* 2, s. 1–18.
- FROLÍK, J.-SIGL, J., 1997b: Die Chrudimer Siedlung beim Hl. Kreuz und ihre Bedeutung für die Anfänge der Stadt, in: *Život v archeologii středověku*. Praha, s. 176–184.
- FROLÍK, J.-SIGL, J., 1997c: Archeologický výzkum v Chrudimi v roce 1996, *Archaeologia Historica* 22, s. 115–119.
- FROLÍK, J.-SIGL, J., 1997d: Předstihový archeologický výzkum v Chrudimi – Filištínské ulici na staveništi nové budovy Okresního archivu v roce 1996, *Zpravodaj Muzea v Hradci Králové* 23, s. 86–93.
- FROLÍK, J.-SIGL, J., 1998a: Chrudim v pravěku a středověku. Obrazy každodenního života. – Chrudim in prehistory and the Middle Agens. Picture of everyday life. – Chrudim in der Urgeschichte und im Mittelalter. Binder aus dem Alltagsleben. Chrudim.
- FROLÍK, J.-SIGL, J., 1998b: Pokračování archeologického výzkumu ve Filištínské ulici v Chrudimi v roce 1997, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 24, s. 137–147.
- FROLÍK, J.-SIGL, J., 1998c: Archeologický výzkum v Chrudimi, Soukenické ulici v roce 1997, *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 24, s. 107–110.
- FROLÍK, J.-SIGL, J., 1999: Mladohradištní valové opevnění v Chrudimi, *Archeologie ve středních Čechách* 3, s. 443–464.
- FROLÍK, J.-SIGL, J., 2001: Nové poznatky k osídlení jižní části chrudimského návrší. Vyhodnocení geologických šachtic ze Štěpánkovy ulice, čp. 83/1–92/1 – Neue Erkenntnisse über die Besiedlung des Sütteils von Chrudim. Auswertung der geologischen Sondagen in der Štěpánkova-Straße, Haus-Nr. 83/1–92/1, *Chrudimský vlastivědný sborník* 6, s. 3–104.
- FROLÍK, J.-SIGL, J., 2001b: K úvahám Martina Ježka o počátcích města Chrudimi a tamějším hradu – Zu Martin Ježek Überlegungen zu den Anfängen der Stadt Chrudim und seiner Burg, *Archeologické rozhledy* 53, s. 620–629.
- FROLÍK, J.-SIGL, J., 2004: Archeologický výzkum v Chrudimi – Břetislavově ulici v roce 1992 (K umístění věže Hlášky a podobě Horní brány) – Archaeological excavation in the Břetislav Street in the town of Chrudim (E Bohemia) in 1992 (About the form of deserted Upper Town Gate and about the location of the Hláška tower), *Chrudimský vlastivědný sborník* 8, s. 3–42.
- FROLÍK, J.-SIGL, J., 2005: Archeologický výzkum na Resselově náměstí v Chrudimi v roce 1995, *Chrudimský vlastivědný sborník* 9, s. 107–167.
- HAZLBAUER, Z.-KOS, J., 2005: Nový typ pozdně středověkého kachle z dílny hrnčírě Medka, *Chrudimský vlastivědný sborník* 9, s. 37–50.
- CHYTLIL, K., 1900: *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Chrudimském*. Praha.
- JEŽEK, M., 1999: Kastel východočeského typu? A další otázky ze středověké Chrudimi, *Archeologické rozhledy* 51, s. 833–871.
- JEŽEK, M., 2000: K vývoji východní části opevnění v Chrudimi, *Archeologické rozhledy* 52, s. 532–533.
- JEŽEK, M., 2001: K výpovědi písemných pramenů o středověké Chrudimi, *Archeologické rozhledy* 53, s. 803–813.
- KLÁPŠTĚ, J., 2001: Ještě jednou o chrudimských zemnicích, *Archeologické rozhledy* 53, s. 814–816.
- KLAUS, V.-FLORIÁN, Č.-KUDRNA, K., 1926: *Chrudimsko a Nasavrcko*. Díl IV. Prehistorie a historie obcí na Chrudimsku. Chrudim.
- KOBETIČ, P.-PAVLÍK, T.-ŠULC, I. a kol., 2005: *Chrudim vlastivědná encyklopedie*. Praha.
- KOČÁR, P.-STUŽKOVÁ, D.-KOČÁROVÁ, V.-PODOLSKÁ, V., 2001: Analýzy rostlinných zbytků z Chrudimi, *Chrudimský vlastivědný sborník* 6, s. 105–140.

- Kosmova kronika: Kosmova kronika česká (překlad M. Bláhová–K. Hrdina), Praha 1972.
- KYTLICOVÁ, O., 1956: Slovanské sídliště v Chrudimi, *Archeologické rozhledy* 8, s. 72, 92–3.
- LÁBLER, K., 1900: Listář královského věnného města Chrudimi. Část první. Privilegia městská a listy králů českých. Chrudim.
- LANCINGER, L.–MUKOVÁ, J., 1995: Chrudim – Filištínská čp. 37/1. Stavebněhistorický průzkum SÚRPMO. Praha.
- LÍBAL, D.–MACHÁČKOVÁ, J., 1970: Chrudim – stavebněhistorický průzkum města I, rkp. v archivu SÚRPMO. Praha.
- LÜSSNER, M., 1857a: Archeologické zprávy z Čech, *Památky archeologické* 2, s. 91–92.
- LÜSSNER, M., 1857b: Archeologické zprávy z Chrudimska, *Památky archeologické* 2, s. 231.
- LÜSSNER, M., 1858: Archeologické zprávy z Chrudimi, *Památky archeologické* 3, s. 44–45.
- LÜSSNER, M., 1858–9: Zpráva o starožitných věcech roku 1858 v městě Chrudimi a v okolí vykopaných, *Památky archeologické* 3, s. 232–235.
- LÜSSNER, M., 1860: Archeologické zprávy z Chrudimi za r. 1859, *Památky archeologické* 4/1, s. 89–91.
- LÜSSNER, M., 1860–1: Zpráva o některých starožitnostech během r. 1860 v Chrudimi nalezených, *Památky archeologické* 4/2, s. 41–43.
- LÜSSNER, M., 1864–5: Zpráva o starožitnostech nalezených v Chrudimi r. 1861 a 1863, *Památky archeologické* 6, s. 115–116.
- LÜSSNER, M., 1865–75: *Collectanea archaeologica et topographica* II, rkp. v MVČ Hradec Králové.
- LÜSSNER, M., 1868: Kostel sv. Kříže v Chrudimi, *Památky archeologické* 7, s. 495–506.
- MUK, J.–LANCINGER, L.–CHOTĚBORSKÁ, L., b.d.: Chrudim. Stavebně historický průzkum, Fortenská ul. čp. 43.
- MUSIL, J., 2005: Středověké opevnění města Chrudimi, *Chrudimský vlastivědný sborník* 9, s. 51–105.
- NECHVÁTAL, B., 1967: Nález středohradištní keramiky v Chrudimi, *Archeologické rozhledy* 19, s. 98–100.
- PETRTÝL, J.–ŠEBEK, F., 1970: Historická dokumentárnost mincí na Pardubicku a Chrudimsku. Pardubice.
- POCHOBRADSKÝ, F., 1922–1929: Staré domy chrudimské I.–III, *Vlastivědný sborník východočeský* 1, s. 62–71; 3, s. 94–99; 4, s. 160–170.
- POLANSKÝ, L., 2004: Mince, mincovny a kníže Oldřich, in: *Peruc v mýtech a dějinách. Sborník příspěvků k mileniu setkání Oldřicha s Boženou. Peruc*, s. 126–149.
- POSIL, J., 1900: Kachle z Chrudimi, in: *Památky východočeské. Sbirka umělecko-průmyslových a národopisných památek českého východu. List 1–L. Chrudim*, s. 105–108.
- RATAJ, J., 1952: Slovanská obilnice v Chrudimi, *Archeologické rozhledy* 4, s. 405, 453–4.
- RAZÍM, V., 1999: Chrudim, úsek parkánové hrady městského opevnění v Lázeňské ulici. Stavebně historický průzkum. Praha.
- RAZÍM, V.–ZAHRADNÍK, P., 2000: Chrudim, městské opevnění. Stavebně historický průzkum. Chrudim–Praha.
- RAZÍM, V.–JEŽEK, M., 2001: Ke stavebnímu vývoji kostela Nanebevzetí Panny Marie v Chrudimi, *Průzkumy památek* 8, s. 37–66.
- SEMOTANOVÁ, E.–ŠTÍMŮNEK, R. (eds.), 2003: *Historický atlas měst České republiky, svazek č. 13 – Chrudim. Praha.*
- SCHMORANZ, F., 1873: Zprávy o znovuzapočaté obnovovací stavbě děkanského chrámu s. Salvatora či Nanebevzetí P. Marie v Chrudimi, *Posel z východních Čech* 1, č. 14.
- SCHMORANZ, F., 1877: Děkanský chrám v Chrudimi, *Posel z východních Čech* 6, č. 7–8.
- SIGL, J., 1986: Výzkum sídliště u sv. Kříže v Chrudimi, *Zpravodaj Krajského muzea východních Čech* 13, s. 70–78.
- SIGL, J., 1995: Předstihový výzkum v Hradební ulici čp. 14 v Chrudimi v r. 1994, *Zpravodaj Muzea v Hradci Králové* 21, s. 61–72.
- SOMMER, J.–VARHANÍK, J., 1988: Tři neznámé gotické opěrné systémy v Čechách, *Umění* 34, s. 558–560.
- SVOBODA, L.–URBAN, J., 1998: Měšťanský dům čp. 85 ve Štěpánkové ulici v Chrudimi. Stavebně historický průzkum. Rkp. uložen na stavebním odboru MěÚ Chrudim.
- THEIN, P., 1976: Moric Lüssner, *Zpravodaj Krajského muzea východních Čech* 3/4, s. 16–35.
- URBAN, J.–KOBĚRSKÁ, L.–HEROUTOVÁ, M., 1986: Chrudim – čp. 88–92. Stavebněhistorický průzkum SÚRPMO. Archiv NPÚ–ÚOZ Pardubice.
- VACEK, F., 1938: Chrudim do r. 1439. Snůška dat k jejím dějinám. Chrudim.
- VOKOLEK, V., 1986: Výzkum v Chrudimi–Pumberkách, *Zpravodaj Krajského muzea východních Čech* 13/1, s. 50–55.
- VOKOLEK, V., 1987: Archeologický výzkum v Chrudimi–Pumberkách v roce 1986, *Zpravodaj Krajského muzea východních Čech* 14/1, s. 30–37.
- VOKOLEK, V., 1995: Chrudim–Pumberka, Nálezová zpráva v archivu Archeologického oddělení Muzea východních Čech v Hradci Králové.
- WOLF, O., 2002: K poznání hrnčířské produkce 13.–16. století v Chrudimi (Archeologický výzkum ve Filištínské ulici čp. 37/1–42/1), rukopis diplomové práce, Ústav archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity Brno.

Chrudim – frühmittelalterliches Zentrum des südlichen Teils Ostböhmens (Archäologie und 950. Jahresgedächtnis der ersten Erwähnung)

Im Jahr 2005 hat die Stadt Chrudim die älteste schriftliche Erwähnung, die Kosma notiert hat, in Erinnerung gebracht. Die schriftlichen Quellen von der Stadt Chrudim blieben bis zum 14. Jh. nur sporadisch. Deshalb wichtige Rolle spielt die Archäologie.

Der Anfang einer intensiven archäologischen Forschung kann man sei dem Jahr 1962 im Zusammenhang einer Rekonstruktion der ingenieren Leitungsnetze beobachten. Sonst reichen die ältesten archäologische Forschungen in Chrudim ins Jahr 1856. Vor allem war es M. Lüssner, der die Funde von mehreren Stellen des Stadtkerns gerettet hat (Lüssner 1857a, 1857b, 1858, 1858–9, 1860, 1860–1, 1864–5, 1865–75, 1868).

Seit den 70. Jahren des 19. Jhs. war schon niemand, der die archäologischen Funde retten würde. Das städtische Museum entstand im Jahr 1865 und so manche Funde hat das Museum aufbewahrt. Auch nach dem Jahr 1945 hat sich die Situation nicht gebessert. Erst seit dem Jahr 1982 wurden wichtigere Terrainarbeiten im Stadtkern und in seinem näheren Hinterland verfolgt. Die größte Freilegung wurde im Block der Parzellen Nr. 37/1–42/1 in den Jahren 1996–97 durchgeführt. Alle angeführten Forschungsarbeiten haben stufenweise das Entwicklungsbild der Stadt Chrudim im Früh- und Hochmittelalter dargestellt.

Eine Mosaik der Terrainaktivitäten ermöglicht eine Vorstellung von der Terrainkfiguration des anstehenden Bodens. Wichtige Rolle spielte die Landzunge in der Windung des Chrudimka Flusses. In der Entstehungszeit des Burgwalls hat die Ortswahl das steigende Terrain in der östlichen Richtung nicht beeinflusst. Auf der Fläche des heutigen Stadtkerns kann man die stufenweise Ausgleichung der ursprünglich hangförmigen Oberfläche der Landzunge beobachten. Viel bedeutendere Änderungen registriert man die Talflur des Flusses Chrudimka. Ihre ursprüngliche Oberfläche war viel gliedriger, wahrscheinlich auch mit einigen eingegangenen Inseln.

Archäologische Forschung hat bisher keine Erkenntnisse über die Anfänge der frühmittelalterlichen Besiedlung auf dem Kataster der Stadt Chrudim gebracht. Eine einzige Siedlung aus der altburgwallzeitlichen Periode wurde schon im Jahr 1944 freigelegt (Frolík 1981).

Verdienste der Archäologie sind in der Identifikation der Besiedlung der Chrudimer Landzunge im 9.–10. Jh. Schon in dieser Zeit existierte auf Ort und Stelle der mittelalterlichen Stadt ein Burgwall. In seiner Entwicklung kann man zwei Etappen unterscheiden. Von der Befestigung ist ein Teil des Grabens (Breite 4 m, Tiefe cca 2 m) bekannt (Filištínská ul. čp. 37/1–42/1). Eine Konstruktion auf der Oberfläche wurde nicht festgestellt (Frolík–Sigl 1999). Grabungsarbeiten im Jahr 2005 haben einen Wallteil in der Rostkonstruktion mit einer Steinplatte festgestellt. Die Fortifikation hat eine lehmige Vorflur, die durch einzelnen Balken (Breite 4 m) durchgelegt wurde. An der Außenseite war eine Destruktion der Steinplatte aus den Tonschiefersteinen. Diese Befestigung hat sehr wahrscheinlich die Ruinen der urzeitlichen Fortifikation ausgenützt. Vor dieser Wallanlage befand sich ein Graben.

Die Bebauung inmitten des Burgwalls registriert man in der Štěpánkova Gasse Nr. 85/1. Es wurde dort ein eingetieftes Objekt (2,4×1,7 m) festgestellt. Es wurde auch bestätigt, daß die mittelburgwallzeitliche Besiedlung die ganze Fläche der Landzunge eingenommen hat. Aufgrund der Stratigraphie hatte diese Besiedlung zwei Phasen. Einer der Phasen datiert man in das 9.–10. Jh, das Ende verbindet man mit der Organisation der Přemyslidischen Verwaltung. Die Stadt Chrudim profitierte aus ihrer Lage auf dem Terstenicer Weg, der Böhmen mit Mähren verbunden hat.

Auf dem Kataster der Stadt Chrudim sind bisher sieben Lokalitäten bekannt, zwei von ihnen wurden archäologisch erforscht (Rataj 1952, Frolík–Sigl 1998c). Eine Lücke ist auf diesem Gebiet die Absention der Gräberfelder.

Seit dem 11. Jh. ist Chrudim ein Bestandteil der přemyslidischen Burgverwaltung. Archäologische Forschungen haben in den letzten Jahren Erkenntnisse über die Befestigung des 11.–13. Jh. gewonnen. Der Kern des Burgwalls hatte die gleiche Ausdehnung wie die frühere Befestigung und entspricht der Fläche der mittelalterlichen Stadt. Der ältere, burgwallzeitliche Körper mit einer Rostkonstruktion wurde respektiert. Holzlehmige Befestigung, die in der Schlußphase mit drei verschiedenen Konstruktionen gebildet wurde (Rost- und Kammerkonstruktion und einfache Vorflur) hat die Breite von 12 m erreicht. Die Gesamthöhe ist nicht bekannt, die erhaltene macht 1,9 m. Unklar ist auch die Datierung, der einzelnen Phasen. Die Kammerkonstruktion datiert man am Ende des 10. oder in die ältere Phase des 11. Jhs. Der definitive Untergang fällt in das 13. Jh. Vor der Wallanlage befand sich ein Graben mit der Breite von 9 m und der Tiefe 3 m (Frolík–Sigl 1984, 1994).

Auch die Frage der Vorburg ist offen geblieben. Östlich vom Burgwall verlief eine Befestigung, die bis heutzutage in zwei Fragmenten zu sehen ist. Vor der Wallanlage befand sich ein Graben, der im 19. Jh. zugeschüttet wurde. In der Vorburg war ein jungburgwallzeitliches Gräberfeld.

Bessere Informationen sind von der Verbauung des Burgwalls. Zu den wichtigsten Belegen gehören Reste von zwei gezimmerten Bauten, die durch eine Gäschen von der Breite von 1,4 m getrennt waren. Beide Bauten sind in das 11. Jh. datiert bar. Sonst wurden auf allen Grabungsflächen verschiedene Gruben freigelegt, die überwiegend als Abfallgruben gedient haben. Die Gliederung des Burgwalls in kleinere Abschnitte, beweisen die Funde von Zäunen.

Von der inneren Anordnung des Burgwalls sind keine Angaben geblieben. Die Kommunikationsachse, die im Grundriß der mittelalterlichen Stadt zu verfolgen ist, stammt schon aus der jungburgwallzeitlichen Periode. Wichtige Rolle spielte im Mittelalter die Akropole der Stadt. Im Areal dieser Akropole kann man eine romanische Kirche, Vorgänger der heutigen gotischen Kirche voraussetzen. Von der gotischen Kirche sind auch keine schriftliche Quellen, nur der Bau der Kirche zeigt, daß die ältere Kirche auf Ort und Stelle des heutigen Dreischiffes stand.

Das 11. bis 13. Jh. bedeutete eine Verbreitung der Besiedlung besonders in der Umgebung der Stadt. Zahl der archäologisch festgestellten Siedlungen stellt etwa 25 Lokalitäten dar, so daß man die ursprüngliche Besiedlungsstruktur rekonstruieren kann. Wahrscheinlich die wichtigste Siedlung war in der Umgebung der St. Kreuz-Kirche, die auch vom romanischen Alter sein kann. Diese Siedlung hat eine bedeutende Rolle bei der Umwandlung der Stadt Chrudim in eine hochmittelalterliche Stadt gespielt. Die Sondernung in der Umgebung der Kirche hat für die 1. Hälfte des 13. Jhs. eine Siedlung gebracht, die wahrscheinlich in kleinere Einheiten (Hofstätte) gegliedert wurde. Dichte Besiedlung war westlich vom Burgwall. Eine Gruppe von Siedlungen registriert man auch östlich vom Burgwall in der Umgebung des eingegangenen urzeitlichen Burgwalls „Na Pumberkách“.

Die Mehrzahl der Funde stellt die Keramik dar. Im 11.–13. Jh. kann man die Entwicklung von den älteren burgwallzeitlichen Formen beobachten.

Die Archäologie hat zur Erkenntnis der hochmittelalterlichen Stadt wesentlich beigetragen. Auch diese Etappe ist nur sporadisch in den schriftlichen Quellen vertreten. Die Stadt entstand in der Regierungszeit des Königs Přemysl Ot. II. auf der Fläche des ursprünglichen Burgwalls. Aufgrund der schriftlichen Quellen geschah es vor dem Jahr 1276. Auch die dendrologischen Quellen bestätigen die Existenz der Stadtmauer kurz nach dem Jahr 1262 und kurz nach dem Jahr 1265. Die Ausmessung der ältesten Parzellen der Stadt fällt in den 60. und 70. Jahren des 13. Jhs. ein.

Die Stadt wurde durch eine Steinmauer befestigt, die erst im Jahr 1349 erwähnt wurde. Aufgrund der archäologischen Forschung wurde diese Steinmauer schon in der Lokaltionszeit gebaut. Die Steine bildeten Tonschieferquadern, die mit einem schlechten Mörtel verbunden waren. Die Breite der Steinmauer war 1,8–2,7 m. Die Steinmauer wurde durch Basteien verstärkt, die eine halbzylindrische Form hatte. Die Erforschung einer der Basteien hat gezeigt, daß sie volle halbzylindrische Türme vorstellen.

Aus der Stadtgündung stammen zahlreiche eingetiefe Objekte, die als Wohnungsprovisorien interpretiert wurden. Alle diese Objekte wurden durch eine Brandkatastrophe vernichtet. Den Brand datiert man vor den Jahren 1337 und 1341. Nach dem Brand wurde die Mariä Himmelfahrt-Kirche gebaut. Ein Teil des Dachstuhls wurde aufgrund der Dendrochronologie in das Jahr 1338/1339 datiert.

Mit dem Anfang der Stadt hängen noch zwei für die Stadt wichtige Objekte zusammen. Es handelt sich um das Dominikaner Kloster, das zum erstenmal in einer Handschrift aus den Jahren 1308–1312 erwähnt ist. Das Kloster wurde in den hussitischen Kriegen zerstört. Das zweite Objekt stellt die Stadtburg dar. Man lokalisiert sie traditionell auf einer Stelle des unregelmäßigen Blocks, der aus der Linie der Umfassungsmauer in der südöstlichen Ecke der Stadt steigt aus. In der Diskussion wurde die Burgexistenz auch abgelehnt. Auf der Fläche der vorausgesetzten Burg wurde archäologisch eine Ecke des Gebäudes festgestellt, das aus großen Tonschieferquadern gebaut wurde. Das Gebäude sollte im 13.–14. Jh. existieren.

Nach dem Brand wurde die Stadt auf einem gewissermaßen veränderten Grundriß renoviert. Die Stadtbefestigung existierte schon vom Ende des 13. Jhs. und ihre weitere Veränderungen kann man archäologisch nicht identifizieren. Aufgrund der Dokumentation und Auswertung der archäologischen Situation hat sich gelungen, das Obere Tor in der Břetislav Gasse zu rekonstruieren. Dieses Tor bestand aus vier selbständigen Toren in drei Verteidigungslinien. Die Bretterzaunsschanze wurde archäologisch in das 15. Jh. datiert.

Die schriftlichen Quellen deuten an, daß die Stadt Chrudim in der 2. Hälfte des 14. Jhs. einen großen Aufschwung gemacht hat. Im Souterrain (Hradební Nr. 14/1) befindet sich ein Teil eines Steinhauses, das bis 3,8 m eingetieft ist. Die Erforschung in der Filištínská Gasse Nr. 37/1–42/1 hat gezeigt, daß der Fachwerkbautyp überwogen hat.

Archäologie hat auch wichtige Quellen für die Erkenntnis der Sachkultur der Stadt des 14.–16. Jh. gebracht.

